

TOPLUMLARIN GELİŞMESİNDE DİNİ DEĞER YARGILARININ ÖNEMİ (İslâm ve Protestan Ahlâkının Karşılaştırılması)

The Significance Of Religious Values In The Development Of Societies (A Comparison Of Islamic And Protestant Ethics)

Doç. Dr. Kayhan MUTLU
O.D.T.Ü. Sosyoloji Bölümü

Bu makalede, toplumların teknolojik gelişmelerinde dinî değer yargılarının önemini ele almaktayım. Özellikle Max Weber'in, *Protestan Ahlâk*'ı tartışmasını gözetenek, İslâm'ın temel dinî kurallarının teknolojik gelişmeleri ne ölçüde teşvik ettiği konusunu inceleyeceğim.

Sosyoloji literatüründe, endüstriyel-teknolojik gelişmelerin Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmasının nedenleri üzerinde duran düşünürlerin sayısı oldukça çoktur. Burada bana göre; ismi en çok geçen, ve klasikleşmiş olduğunu varsaydığım bazı sosyal düşünürlerin görüşlerini söz konusu edebileceğim.

Bu aşamada, "Endüstriyel-teknolojik gelişmeler, niçin ilk defa Batı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmıştır?" veya "Neden bu söz konusu gelişmeler örneğin Afrika veya Asya, veya Orta-Doğu ülkeleri gibi Dünyamızın başka bir bölgesinde ilk defa ortaya çıkmamıştır?", ve "Neden hala birçok ülke sanayileşme ve teknolojik gelişmeleri ülkelerinde gerçekleştirememektedir?" gibi sorulara bu incelemede en önemli sorular olarak yer vermekteyim.

Batılı sosyal düşünürler bu teknolojik ve endüstriyel devrimler kendi ülkelerinde yer almaya başlarken bu gelişmelerin toplumlarını sonuçta nereye götürebileceğini tartışmaya başlamışlardır. Endüstrileşmenin ve teknolojik gelişmelerin sonuçta toplumları refaha mı götüreceği yoksa ciddi sorunlarla karşı karşıya mı bırakacağı konusunda muhtelif görüşler ortaya çıkmıştır. Comte, Spencer, Durkheim, Marx, Tonnie, Maine, Weber, Pareto, Mosca, Michel gibi birçok düşünür bu gelişmelerin olması gereken gelişmeler olduğunu ve sonuçlarının da insanlar için daha iyi olacağını göstermeye çalışmışlardır.

Sosyoloji düşünce tarihinde klasikleşmiş bu düşünürler Darwin'in etkisi ile, evrim yasası (Law of Evolution) varsayımıyla konuyu ele almışlar ve bu endüstriyel-teknolojik gelişmelerin sonuçta daha iyi bir

toplumsal yapıyı ortaya çıkardığını belirtmişlerdir. Şurası muhakkaktır ki her sosyal düşünür, kendine göre ve birbirinden farklı olarak bu teknolojik-endüstriyel gelişmeleri izah etmişler ve kavramlaştırmışlardır.

Bu sosyal düşünürlerin hepsinin birleştiği nokta: Avrupa ülkelerinde görülen bu teknolojik ve endüstriyel gelişmelerin evrimleşmede ileri gitmek demek olduğudur. Evrim yasaları gereği; bir aşamadan, diğer bir üst aşamaya geçme olarak bir değerlendirilme yapılmıştır. Diğer bir ifade ile; bu toplumların fiziksel dış çevreye daha iyi bir şekilde adapte olmaya başladıkları ve bunun sonucu olarak da; yer altı ve yer üstü tabii kaynakların daha büyük bir ölçüde değerlendirilmeye başlanmış olduğu ifade edilmiştir. Konu bu şekilde ele alındığında, Avrupa toplumlarının diğer toplumlara göre evrimleşmede bir üst düzeye geçmiş olduğu yorumunun ortaya çıktığını görürüz.

Bu yaklaşım, daha önce belirtildiği gibi, önemli gördüğümüz şu soruyu tekrar gündeme getirmektedir: "Neden diğer ülkelerden biri veya bir kaç değil, Avrupa toplumları ilk olarak bu gelişmeyi göstermiştir?". Max Weber, özellikle bu soruyu ele almış ve Avrupa toplumlarında görülen *Protestan Ahlak* anlayışının ortaya çıkmasını gerekçe göstererek yukarıda sözü edilen soruya bir yanıt getirdiğini ileri sürmüştür. Weber'e göre, toplumların değişmesi için öncelikle değer yargılarının değişmesi gerekmektedir. Dolayısı ile, ona göre *Protestan Ahlakı* diye adlandırdığı değer yargıları olmasa idi, Avrupa toplumlarında bu söz konusu teknolojik ve endüstriyel gelişmeler olmayacaktı.

Protestan Ahlakı, sosyoloji literatüründe WASP (white-anglo-sakson-protestan) diye de geçmektedir (Heller, 1970; Glazer and Moynihan, 1963). *Protestan Ahlak* değerleri, özellikle; 1-rasyonel-akılcı olmayı, 2-fertçiliği, bireyciliği (individuality) savunmakta, fakat kesinlikle bencilliği (egoism) reddetmektedir; 3- çok çalışmayı (hard work); ve 4- tasarruf ederek teşebbüscü olmayı (investment); temel esaslar ve ilkeler olarak

benimsemektedir (Weber, 1958). Genel olarak, insanın aklını, yeteneğini kullanarak, ve çok çalışarak ileriye gitmesi önerilmektedir. Diğer bir ifade ile, cenneti örnek alarak, insanın dünya koşullarını kendi uğraşı ve gayretleri ile daima daha ileriye götürmesi de Allah'a yapacağı ibadetinin en önemli kısmını teşkil ettiği inancının bu protestan ahlakıyla getirildiğini görürüz.

Bir örnekle bu genel yaklaşımı ve değer yargısını daha açık bir hale getirebiliriz. Diyelim ki, bir işçi tarla sürerek geçimini sağlıyor ve sürdürdüğü her bir dönüm için mesela 5000 TL alıyor ve günde 3 dönüm sürerek 15000 TL kazanıyor. Şimdi, bu işçiye sürdürdüğü her bir dönüm için 5000 TL yerine 7500 TL verildiğini varsayalım, bu durumda söz konusu işçi aşağıda belirtilen iki şıktan birini yapacaktır: 1- Kanaatkar olup, çok şükür nasıl olsa günde 15000 TL kazanarak şu ölümlü ve fani dünyada geçinip gidiyoruz. Ne gereği var daha çok çalışıp daha çok kazanmaya ve aç gözlü olmaya diyerek günde 3 dönüm yerine 2 dönüm sürerek mevzu bahis 15000 TL'sini kazanmaya ve yerinde saymaya devam edecek, veya 2- Daha çok kazanma şansını ele geçirmişken bunu kullanmalıyım. Daha çok para kazanmalıyım. Daha ileriye gitmem için günde 3 dönüm yerine 4 dönüm sürmeyi amaçlamalıyım. Tembel olmamalıyım ve Allah'ın bana nasip ettiği bu şansını kullanarak O'na karşı nankör olmayan kullarından olduğumu göstermeliyim diyecektir. Bunun sonucu olarak da günde 30000 TL kazanır olacaktır.

Protestan Ahlak tartışmasına göre bu örnekte sözü edilen işçi eğer gerçekten akılcı, fertçi (kendi yeteneğine göre en çok yapmayı, ve başarmayı), çok çalışmayı ve tasarruf etmeyi ve bu tasarrufunu daha iyi durumlara getirmek için kullanmayı amaçlıyorsa bu yukarıda sözü edilen şıklardan ikincisini tercih edecektir.

Burada sözü edilen, *Protestan Ahlak* anlayışını daha ayrıntılı olarak ele almadan önce, "Niçin Batı toplumları, teknolojik ve endüstriyel gelişmelerde öncülük etmektedir ve neden diğer toplumlar sanayileşmede ve teknoloji üretmede geri kalıyorlar?" gibi ve benzeri sorulara tekrar dönersek, bu sorulara cevap olarak insanların kişilik özellikleri açısından ele alan bilimsel çalışmaları görürüz. Mc Clelland (1961) ve Rosen (1956, 1959, 1961, 1962) gibi araştırmacılar özellikle "başarı güdüsü" kişilik özelliği üzerinde durmuşlardır. Bu araştırmacılar Batılı veya Avrupa ülkeleri insanların bir kişilik özelliği olarak diğer ülkelerin insanlarına nisbeten daha fazla ve daha büyük bir ölçüde "başarı güdüsü" ne sahip olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bu gibi bulgulara dayanarak, yukarıda sözü edilen soruya bir açıklık ve cevap getirmeye çalışmışlardır. Mc Clelland ve onun savunucularının ortaya koyduğu bu görüş özellikle 1960'lı yıllarda oldukça yaygın bir şekilde kabul edilir olmuştur. Fakat, daha son-

raları 1970'li yıllarda yapılan çalışmalar bu mevzu bahis tartışmanın doğru olmadığını göstermiştir (De Vos, 1973; Bradburn, 1963; Cansever, 1968; Mutlu, 1978, 1982). Türkiye gibi birçok diğer ülke insanların da bir kişilik özelliği olarak büyük ölçüde "başarı güdüsü'ne" sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Daha sonraları da, Mc Clelland ve savunucularının sözünü ettiği görüş, 1980'li yıllarda tamamen geçerliliğini kaybetmiştir (Ray, 1981, 1982, 1984).

Bilimsel çalışmalarda yanılğı ve hata yapma her zaman mümkündür. Bunu kabullenme müsbet-bilimsel çalışmaların en güzel özelliğidir. Aksi halde bilimde ilerleme olmayacağı gibi, bilimin; diğer bir ifade ile bilginin sonsuzluğu da söz konusu olamazdı. Zaten yapılan hatalar ve yanılğılar yine müsbet-bilimsel çalışmaların bizzat kendileri tarafından ortaya çıkarılmaktadır. Bu noktada ortaya çıkan önemli husus: "Batının endüstriyel ve teknolojik gelişmişliği" ile diğer toplumların bu açıdan daha az gelişmesinin veya geride kalmasının nedeninin bu toplumları meydana getiren insanların kişilik özellikleri farkından kaynaklanmadığının bir ölçüde ortaya çıkmış olmasıdır.

Bu nedenle, madem ki toplumlardaki bireylerin kişilik özellikleri arasındaki farklılıklar, üzerinde durulan soruya herhangi bir tatmin edici cevap getiremiyor, o halde bir toplumun "değer yargılarının" ne olduğu o toplumun "teknolojik ve endüstriyel" seviyesini belirler, tartışmasını yapan Weber'in görüşlerini, tekrar ele alıp, incelemekte özellikle yarar var sanırım. Weber'in ileri sürdüğü görüşün doğru ve Batının gelişmişliği nedeninin *Protestan Ahlak*'ının ortaya çıkması olduğunu varsayalım. Bu takdirde bu Protestan değerlerinin ne olduğunu bir ölçüde daha ayrıntılı olarak ele almak gerekir düşüncesindeyim. Daha önce de belirttiğim gibi *Protestan Ahlak*'ının en belirgin özellikleri: rasyonel (akılcı) olma, fertçilik (bireycilik), çok çalışma ve tasarruf ederek yeni yatırımlarda bulunmak ilkelileridir.

Bu ilkelilerden rasyonel (akılcı) olma ile literal anlamdan daha fazla birşey ifade edildiğini sanmıyorum. Diğer bir ifade ile mesele veya meselelerin gerçekçi bir şekilde ve olumlu bir tarzda ele alınması burada belirtilmektedir.

Bu ilkelilerden diğeri ise fertçilik (individuality) olmaktadır. Burada bir noktayı açık ve belirgin bir şekilde vurgulamakda yarar var. Bireycilik (individuality) ile bencilik (egoism) birbirinden tamamen farklı kavramlardır. Bu bakımdan bu kavramları birbiri ile karıştırmamak gerekir. Bu kavramlar bir ölçüde aynı bir çizgi üzerinde yer alsalar bile, bu takdirde de söz konusu çizginin iki ayrı zıt kutupları olarak yer almış olmaları gerektiğini devamlı göz önünde tutmalıyız. *Protestan Ahlak*'ı (WASP) içerisinde bireycilik ilkesi: ferdin kendisini, kendi yeteneklerini keşfetmesini belirtir. İnsan gerçekten hayat-

ta ne yapmak istediğini, ne yapabileceğini, neleri sevip ve ne gibi işlerden hoşlanmadığını deneyimle ve bir uğraşla ve ciddiyetle bulmak ve öğrenmek zorundadır. Bu aynı zamanda o insanın hayatta mutlu bir birey olmasına da vesile olacaktır (Neill, 1959, 1966). Bu bireycilik anlayışına göre bir insan ve babasının maddi imkanlarından bile ancak minimum düzeyde yararlanmalıdır. Aksi halde hazıra konma veya bedavaya konma söz konusu olabilir. Burada anlatılan görüş, bu aşamada, çok teorik görülebilir. Dolayısı ile bir örnekle açıklık getirilmesinde yarar var sanırım. Örnek: ailesinin maddi geliri iyi veya çok iyi olmasına rağmen, bir üniversite öğrencisi yaz tatilinde çalışıp, hatta bir fabrikada işçi olarak çalışıp para kazanarak okul masraflarının bir kısmını çıkarmaya çalışıyor ise ve ailesinden bu gibi telkinler alıyorsa, bu olaydaki temel ahlaki değer bireycilik olmaktadır. Bir ölçüde kendi kendine olma, bir ölçüde içerisinde bulunulan şartlar çerçevesinde kendi yeteneğini bireyin kullanması söz konusu olmaktadır. Veya, ailesinin telkinleri ile ailesi aynı ilde olmasına rağmen üniversite yurdunda kalarak, başkaları ile beraber yaşayarak kendi kendisini tanımaya çalışıyorsa burada da söz konusu olan bireycilik anlayışı veya değer yargısı olmaktadır. Ayrıca, bu gibi girişimlerde, eğer insanın herhangi bir yaratıcılık tarafı varsa belki daha belirgin bir şekilde bu yeteneğin ortaya çıkma ihtimali de burada yer almaktadır. Tabiiyle burada önemli olan husus, bireyin kendini, becerisinin veya yeteneğinin üzerinde olacak kadar fazla zorlamaması gereğini bilmesidir.

Görüldüğü gibi, bu bireycilik değerleri "kendi hayatımı yaşayacağım" gibi bir anlayışla, ve bireyin yalnızca kendi rahatını ve menfaatini gözetir bir şekilde ele alırsa, ve diğer insanlara karşı sorumsuzluk söz konusu olursa, bu takdirde bireycilik adı altında bencilik olgusunun ortaya çıktığını görürüz. Böylesi bencil davranışlar bireycilik anlayışından çok uzak kalmakta ve bir çeşit sorumluluklardan kaçış bahanesi olmaktadır. Halbuki bireyciliğin temelinde insanın kendine, etrafındakilere karşı ciddi sorumluluklar duyması ve ciddiyetle iş yapması söz konusudur. Boşanmalara, uyuşturucu alışkanlıklarına ve alkol bağımlılığına yol açan işte bu benciliktir ama bireycilik değildir. Dolayısı ile bu kavramları kullanırken aradaki anlam farklılığının bilincinde olmak gerekir. Buna dikkat edilmediğinde ise çok önemli yanlışlıklar ortaya çıkacaktır.

Protestan Ahlak'i içerisinde burada sözünü ettiğimiz fertcilik anlayışı, dikkat çekecek kadar bir aşırılıkla, fazlaca maddiyata veya paraya değer verme de değildir. Bu noktayı da burada açıklamakta yarar var. Bu anlayışa göre, anne veya baba çocuklarına vereceği harçlığı bile genelde çocuklarının hiç olmazsa bir ev işi

ile ilgili bir şeyler yapmasına bağlayabilirler. Kız çocuğu, örneğin, belki annesine bulaşık yıkamada yardımcı olarak veya mutfak-banyo gibi yerleri temizleyerek annesinden istediği haftalık harçlığını alabilmektedir. Veya, erkek çocuğu evin önünde, bahçedeki otları biçerek haftalık harçlığını almaktadır. Çocuklarına anne ve babanın bu şekilde davranması bireycilik anlayışı içerisinde "hayatta mümkün olduğu kadar her insan her ihtiyacını kendi gayretiyle, çalışarak ve alın teri dökerek kendi emeğiyle kazanmalıdır" ahlak anlayışının küçük yaşlardan itibaren öğretmek, amacını gütmektedir. "Mümkün olduğu kadar başkalarına yük olma, veya kendi kendine yeterli olmaya çalış veya ihtiyaçlarını giderirken başkalarını kullanma" gibi bazı ahlaki ilkelerin bu bireycilik anlayışı ile öğretilmeye çalışıldığını bu gibi örneklerde görmekteyiz. Bu anlayış içerisinde daha ileriki yıllarda; örneğin, babası yıllık bir milyar TL. kadar cirosu olan bir iş yerinin sahibinin tek oğlu bile, babasının zenginliğini asgari düzeyde yararlanacak şekilde kullanmaktadır. Ancak, bu şekilde o insan kendine saygı duyabilmekte ve çevresindeki diğer insanların da saygısını bu şekilde elde edebilmektedir. Bu şekildeki bir ahlak anlayışı ile, söz konusu olan bu birey, babasının iş yerinde ve o iş yerinin özelliği gereği bir işçi gibi boya, kaynak vs. gibi işlerde günde 8 saat bile çalışmaktadır. Veya üniversitede okuyorsa yaz tatillerinde bu yukarıda sözü edilen işleri yapmaya çalışmaktadır.

Burada sözü edilen bireycilik anlayışından farklı değer yargıları da vardır. Bu değer yargılarına göre yukarıda sözü edilen zengin babanın tek oğlu; babasının zenginliği ile yiyip-içip veya "koskoca fabrikatör filan bey, oğlunu fabrikasında bir işçi gibi çalıştırıyor dedirtir miyim ben, hiç" gibi ve benzeri değerlere göre de davranışlar söz konusu olabilir. Ama bu gibi değer yargıları burada sözü edilen fertcilik değildir ve bu anlayışın kabul etmediği ve reddettiği bir başka anlayıştır.

Bu örnekleri değerlendirirken, *Protestan Ahlak*'i içerisinde yer alan fertcilik anlayışını açıklamaya çalışmalı ve daha net ve belirgin bir duruma getirme amacı güdülmektedir. Yoksa bu değer yargılarından hangisi doğru veya hangisinin yanlış olması gibi değerlendirmeler yapmak gayesi güdülmemektedir. Bilimsel çalışmalarda yalnızca olayın kendisi söz konusudur ve kişisel değer yargılarına göre yorumlar yapma başka bir şeydir. Burada ele alınan konu bireycilik konusudur ve okuyucuya sadece onun ne olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. Eğer okuyucu kendisi kendi yorumunu yapıyor ise ve kendisi şu daha iyi diyorsa bu da onun hakkıdır. Her insanın kendi seçme hakkını en demokratik ilkelerle seçmesine kimsenin bir itirazı herhalde yoktur. Bilim adamları sigara içmeyin içerseniz kanser olabilirsiniz diyerek sigara ile kanser arasındaki ilişkiyi

açıklayabilirler. Ancak, bundan sonrası bireyin seçme hakkına bırakılır. Bilimsel yöntem ile elde edilen bilgiler insanlığın malıdır ve bu bilgilerle ne yapılacağına ise değer yargıları karar verir. Diğer bir ifade ile, bilim bize neyin iyi ve neyin kötü olduğunu söyleyemez. Neyin iyi, ve neyin kötü olduğunu değer yargıları belirler. Daima, bilinmesi ve hatırımızda olması gereken şudur: bilim, sadece ve sadece bir bilgi üretme yöntemidir. İlgilenilen olay veya konu ile ilgili "gerçeği" bulmamızda biz insanlara yardımcı olan ve insanlık tarihi içerisinde ancak bir kaç yüz yıl önce ortaya çıkan bir bilgi üretme yöntemidir.

Bu noktada, benim kişisel değer anlayışına göre: bilime ve bilim adamına değer verilmesi ve korunması şarttır, ifadesini iletmek isterim. Elektriği, telefonu bulana ve evlerimizdeki buzdolabını, otomatik çamaşır ve bulaşık makinalarını yapanlara ve bunların yapılmasını mümkün kılan bilgileri ortaya çıkaranlar neden takdir edilmesin ki. Ümit ederim bilim ve bilimsel düşüncenin değeri kendi değerlerimiz içerisinde daha kuvvetlice destek ve kabul görür. Görüldüğü gibi burada önemli olan hangi değer yargılarının teknolojik ve endüstriyel gelişmeleri daha kolaylaştırdığı ve mümkün kıldığıdır. Bilimin kendisi değer yargıları üretmez, ama bilime saygı duymak ve bilimsel çalışmalarını ve anlayışı ülkeye mal etmek bir değer yargısıdır.

Protestan Ahlak sistemi içerisinde yer alan bir diğer esas ta "çok çalışma=hard work" ilkesidir. Burada, insanların esas var oluş nedeni olarak Allah'ın yarattığı şartlar içerisinde dünya koşullarını daha iyiye götürme inancı yer alır. Dolayısı ile Allah'a ibadet yalnızca kilise de değil, aynı zamanda günlük hayatta ciddi, gayretli çalışarak ve tembel-tembel oturmamakla da olur.

Bir nehir taşarak zaman zaman sel felaketlerine neden olabilir. Bu duruma bir çare bulmak için uğraşılırsa ortaya baraj yapma buluşu çıkabilir. Ve insanlar bu yaptıkları baraj ile kendilerini hem sel felaketine karşı korudukları gibi hem yaz aylarının kuraklığına da bir çare getirmiş olurlar. Ama başlangıçta bu baraj yapma gibi bir bilgi yoktu, fakat çalışarak, gayret ederek, azimle ve sebatla meselenin üzerinde durarak bu bilgi elde edilmiş oldu. Tabii ki elde edilen bu bilgi; Allah'ın yarattığı müsbet bilimsel kanunları ve yasaları çok çalışarak elde etmek inancının bir sonucu olmuştur. *Protestan Ahlak* anlayışı burada sel felaketinin ve yaz ayları kuraklığının getirdiği yaşam şartlarının kadercilik anlayışı ile ele alınmasını reddetmektedir (Hall, 1959). *Protestan Ahlak* değerlerine göre Allah'ın yarattığı yasaları (sünnetullah) ve kuralları gayret ederek bulmaya ve elde etmeye çalışıp, insanların sorunlarına bir çare, bir çözüm getirmesi, söz konusudur.

Çiplak bir tepenin veya arazinin ağaçlandırılması veya çimlendirilmesi, yolu olmayan yerlere yol ve suyu ol-

mayan yerlere su götürme gibi gayretler bazı insanlara göre basit işler diyerek bir kenara atılsa ve büyük iddialar peşinde koşma sevdasında olanlar bu işleri ihmal etseler bile, *Protestan Ahlak* anlayışına göre bu işler basit işler değil tam tersine anlamlı ve Allah'ın hoşuna giden işlerdir. İnsanın Allah'ına ibadet etmesidir.

Protestan Ahlak sisteminde gördüğümüz bir diğer esas ta tasarruf ederek yatırımcı olmadır (saving and investment). Akılcı olarak ve çok çalışarak ve kendi alın teriyle kazanılanın müsriflik ve cimrilik etmeden değerlendirilmesi burada söz konusudur. Milyarları olan bir zengin bile evde yediği tavuğun suyundan bir plav yapabilmelidir. Veya bir başbakan olsan bile hafta sonunda evinin boya işlerini amatörce yapabilmelisin gibi örneklendirebileceğim bir değer yargısı burada söz konusudur. Gösteriş için para harcama veya aşırı diyebileceğimiz kadarıyla eğlenceye para harcama reddedilmektedir. Para harcarken ne kadar zengin olduğun değil, ne kadar akıllı olduğun önemlidir, gibi görüşler ve değerler savunulmaktadır.

Max Weber bu yukarıda sözü edilen değerlerin Batı toplumlarında kurumsallaşmasını ve bu değer yargılarının insanlar tarafından uygulanmasını gerekçe göstererek "Niçin ilk defa teknolojik ve endüstriyel gelişmeler Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmış, ve neden dünya üzerinde yer alan birçok diğer toplumlarda bu söz konusu gelişmeler öncelikle ortaya çıkmamıştır?" sorusunu cevapladığını böylece tartışmıştır. Ona göre önemli olan insanların değer yargılarıdır ve değer yargıları değişmedikçe o toplumlar da değişemez.

Bu aşamada Max Weber'in tartışması doğrudur veya yanlıştır gibi tartışmalara gidilebilir. Veya, Batı toplumlarının gelişmişliği başka faktörlerden kaynaklanmaktadır gibi ve benzeri tartışmalara başlanabilir. Fakat, burada benim üzerinde durmak istediğim "Acaba bu Max Weber'in protestan ahlak diye sözünü ettiği değerler, ve ilkeler İslâm'da yok mudur?" sorusu olacaktır. Tabii, bu sorunun daha bir anlam kazanabilmesi için Max Weber'in tartışmasının doğru olduğu varsayımını kabul edelim.

İslam dininde kutsal kitap Kur'an'dır, ve Kur'an'ın bir tefsiri olabilir. Bu, İlahiyat Fakültesinde bu konuda çalışmalar yapan bilim adamlarının işidir. Dolayısıyla benim bir tefsir yapmam katiyetle söz konusu olamaz. Fakat, Diyanet İşleri Başkanlığının yayınladığı Kur'an-ı Kerim ve Türkçe anlamını (Meal) okuyup, yoruma gerek görülmeyecek kadar açık, ve belirgin olan kuralları, ilkeleri ele alarak yukarıda sözünü ettiğim soruyu ele alabilmem mümkündür, sanırım.

İslam i nançlarının esasını belirten Kur'an: diğer ins anlara fenalık yapmayı ve hayasızlığı red eder (16,90;

31,17), şımarık olmayı, kibirlenmeyi, öğünmeyi ve böbürlenmeyi (57,23; 17,16; 17,37), diğer insanları küçümsemeyi ve çekememezlik etmeyi yasaklar. Burada, diğer insanlar ile olan ilişkilerde bir insanın saygılı ve ölçülü olması tasvip edilirken, bencil olmasının şiddetle reddedildiğini açık bir şekilde görmekteyiz.

Şehvete, hevese ve nefse uymak, özellikle bu gibi duygularda aşırıya kaçma yasaktır (19, 59). Burada da, hem bencillik reddedilmekte ve hem akılcı davranmanın ve insanın duygularını disiplinli ve bilinçli bir şekilde kontrol altında tutması gereği anlatılmaktadır.

Kur'an: haddi aşmayın (16,90), mütevazı olun (31,15;31,17;31,18;31,19;25,63;57,23;17,16;17,37), yaptığın iyiliği başa kakma, birbirinizin suçunu araştırıp çekiştirme malzemesi yapmayın, kimse kimseyi alaya almasın (49,11;49,12) emirlerini içerir. Açık bir şekilde, insanın boş işlerle ve sonucu bir fayda getirmeyen ama zarar getirecek davranışlardan sakınmamız önerilmektedir.

Ayrıca özellikle, inanmış olarak yararlı, faydalı iş yapanların Allah tarafından sevilen kullar olduğunun defalarca Kur'an'da açıklandığını görürüz (24,55;23,57-61;21,94). Ve, buna benzer bir şekilde, "Kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın, işlerinizi iyi yapın. Şüphesiz Allah iyi iş yapanları sever" (2,195) ifadesini Kur'an'da okuruz. Ve, insanlara adil davranın, ölçüyü tam yapın ve eksiltenden olmayın denilmektedir (83,1-3;49,9;17,35;26,177-183).

Yukarıda sözü edilen ifadelerden: 1-çalışmanın, yararlı, olumlu ve faydalı işler ile uğraşmanın, ve 2- işlerimizi hep hakkaniyet ile adalet ilkeleri kapsamında içerisinde yapmamızın şart olduğu; sonuçları ortaya çıkmaktadır.

Bu noktada, "inanıp yararlı ve faydalı iş yapanların" Allah'ın sevdiği kullar olması ayrıca değerlendirilmelidir. Burada açık ve net bir şekilde: bir müslümanın insanlığa rahatlık getiren, diğer bir ifade ile insanlığın meselelerini çözmeye yardım eden müsbet bilimsel çalışmaları desteklemesi, saygı ile karşılaması gereğinin ortaya çıktığını görürüz. Ve elinden geldiğince bu gibi çalışmalar yapmak bir müslüman için amaç olmalıdır. Tarihte matbaanın icadından ancak 200 yıl sonra ülkemize girebildiğini okuruz, ve "gavur" icadı kullanması günah gibi tartışmalar yapıldığı belirtilir. Belki günümüzde hala müsbet bilimsel çalışmaları Allah'ın işine karışmak olarak telakki eden ve günah sayan insanlar olabilir. Bu gibi düşüncelerin kaynağı ne olabilir diye sormamak elde değil ? Yoksa açık ve net bir şekilde görülürki Allah'ın yarattığı (sünnetullah) yasaları müsbet bilimsel çalışmalar ile bulup öğrenme olsa olsa Allah 'a daha çok yaklaşma ve O 'nu daha iyi anlama olur. Eğer

astronomi bilimi sayesinde kainatın büyüklüğünü öğreniyorsak ve bu muazzamlığı görüyorsak bu bilgi insanı ürpertir ve Allah'a yaklaştırır.

Kur'an'da güneşin kendi yörüngesinde yürüyüp gitmesinde (36,38), gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, gemilerin süzülüp gitmesinde, yağmurun yağmasında, her türlü canlının dünya üzerinde yayılmasında, rüzgarın esmesinde, bulutların hareketinde düşünen insanlar için Allah'ın varlığına ait deliller var denilmektedir (2,164;31,20;89,17-20). Bu anlatım açıkca günümüzde Fizik, Kimya, Biyoloji vs gibi yani kısacası müsbet bilimler dediğimiz çalışmaların sonucunda ortaya çıkabilecek bilgilerin, özellikle inanamak isteyenler için, Allah'ın varlığının delilleri olacağını ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile, burada açıkca görülüyor ki, mesala, yağmurun nasıl yağdığı sadece insanın yağmuru seyrederek, bakıp-bakıp düşünmesi ile katıyetle izah edilemez. Ama günümüz müsbet bilimler bilgi seviyesi sayesinde ilk okulda çocuklarımıza yağmurun nasıl yağdığı anlatılabilmekte ve ortaya çıkan tabiat yasalarının neden böyle olup da başka türlü olmadığı gibi soruların arkasında da yaratıcı Allah'ın varlığı insan düşüncesinde daha belirginleşebilmektedir, eğer o insan inanmak isterse.

Kur'an'da bir insanın değerine yük olması, ve bir insanın değerini kullanması reddedilmekte, ve hizmet alırsanız karşılığını ödeyin denilmektedir (28,24-27). Ne başkasının zenginliğinden, ne başkasının yeteneğinden ve hizmetinden menfaat gözetilmemelidir, sonucu ortaya çıkmaktadır. Alın teri ile kazanılmalıdır ve insan kendini olduğu gibi kabul edip yapabildiği ve becerebildiği kadaryla hoşnut olmalıdır anlayışının getirildiğini görmekteyiz.

Ne israf edin, ne de cimrilik, ama ikisi arası orta bir yol tutun (25,67), elindeki saçıp savurma (17,26), cimri kesilme ve tutumsuz da olma, yoksa pişman olur açıkta kalırsın (17,29), ve artanının sarf edilmesi (2,219)) gibi emirlerin Kur'an'da yer aldığını görürüz. Gösterişten ibaret davranışların red edilip ve mal varlığının faydalı işlerde harcanması buyurulmaktadır (2,271). Burada da akılcı bir tasarruf anlayışı ile davranılması gereğinin belirtildiğini görürüz.

Max Weber'in *Protestan Ahlak* tartışmasının doğru olabileceği varsayımı ile hareket ederek, İslâm'ın kutsal kitabı Kur'an'da bu değerler mevcut mudur sorusunu ele almışım. Benim bu çalışmam her ikisinde de akılcılık, bireycilik (kendi kendine yeterli olmaya çalışma ama bencillik etmeme), çok çalışma ve tasarruf etme gibi esasların ve temel ilkelerin yer aldığını göstermektedir.

Bu noktada, "Niçin İslâm'ın bu yoruma gerek görülmeceği kadar açık olabilecek hususları ülkemiz kültürüne yeterince kaynaştırılmamış" sorusu belki de üzerinde durulması gereken en önemli soru olabilir. Hiç bir toplum müsbet bilimsel çalışmaları sürükleyebilecek, geliştirebilecek değer yargılarını kendi kültürlerine mal etmeden gelişmemiştir. Teknoloji üretmemiz, ve gelişmiş bir ülke olabilmemiz, gereken değer yargı anlayışlarını ne ölçüde ülkemizde tesis etmemize bağlıdır, inancındayım.

Bu makalemde ortaya çıkan sonuç aynı zamanda Max Weber'in ileri sürdüğü gibi İslâm inançları ile *Protestan Ahlâk* temel ilkelerini bağdaşmadığı tezinin de doğru olmadığını ortaya koymaktadır. İslâm ülkeleri bu söz konusu temel ilkeleri yanlış anlamış veya yanlış anlamaya itilmiş olabilirler, ama bu esasta var olan söz konusu ilkelerin Kur'an'da olmadığını kanıtlamaz. Bu konuda yapılacak gelecekteki araştırmalar konuya açıklık getirecektir.

BİBLİYOGRAFYA

- 1- BRADBURN, Norman M. "The Achievement and Father Dominance in Turkey", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67, 464-468, 1963.
- 2- CANSEVER, Gökçe. "The Achievement Motive in Turkish Adolescents" *The Journal of Social Psychology*, 76, 269-270, 1968.
- 3- De VOS, George A. *Socialization for Achievement*. Berkeley: University of California Press, 1973.
- 4- GLAZER, Nathan and Daniel P. Moynihan. *Beyond the Melting Pot*. Massachusetts Institute of Technology Press, 1963.
- 5- HALL, Edward T. *The Silent Language*. Fawcett Publications, Inc, New York, 1959.
- 6- Mc CLELLAND, David C. *The Achieving Society*. Princeton: D. Van Nostrand Company Inc., 1961.
- 7- MUTLU, Kayhan. "Concern for Others Achievement Motivation", *Journal of Human Sciences*, 2, 255-264, 1982.
- 8- MUTLU, Kayhan. "Variation in the Nature of Achievement Motivation", *Studies in Development*, 21, 113-129, 1978.
- 9- NEILL, A.S. *Freedom, Not License!*. Hart Publishing Company, New York, 1966.
- 10- NEILL, A.S. *Summerhill*. Hart Publishing Company New York, 1959.
- 11- RAY, John. "The Politics of Achievement Motivation", *The Journal of Social Psychology*, 115, 137-138, 1981.
- 12- RAY, John. "Authoritarianism and Achievement Motivation in India", *The Journal of Social Psychology*, 117, 171-182, 1982.
- 13- RAY, John. "Achievement Motivation as a Source of Racism, Conservatism, and Authoritarianism" *The Journal of Social Psychology*, 123, 21-28, 1984.
- 14- ROSEN, Bernard C. "Socialization and Achievement Motivation in Brazil" *American Sociological Review*, 27, 612-624, 1962.
- 15- ROSEN, Bernard C. "The Psychological Origins of Achievement Motivation", *Sociometry*, 22, 185-218, 1959.
- 16- ROSEN, Bernard C. "Race, Ethnicity, and the Achievement Motivation" *American Sociological Review*, 26, 574-585, 1961.
- 17- WEBER, Max. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Charles Scribner's Sons, New York, 1958. (Çeviri: T. Parsons)